
الگوی پژوهش تمدن ساز در بیانیه گام دوم با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری علیه السلام

محمد مهدی ولی زاده^۱ (نویسنده مسئول)
زهرا مرندی^۲

چکیده

تحقیق و پژوهش یک فرایند قابل مدیریت و نظام دهی است و یکی از پایه‌های اساسی تمدن سازی شمرده می‌شود؛ از این رو طراحی الگوی پژوهش هدفمند در مسیر تحقق تمدن سازی با توجه به بیانیه گام دوم انقلاب ضروری است و در این راستا باید اندیشه‌های مقام معظم رهبری علیه السلام را به عنوان سردمدار مطالبه تمدن نوین اسلامی، مورد توجه و تحلیل قرار داد. این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی، با مطالعه تفصیلی بیانات رهبر معظم انقلاب از سال ۷۹ تا ۹۷، به استخراج اصول مسیر پژوهش تمدن ساز پرداخته و به دو اصل «انطباق پژوهش بر نیازهای جاری و آینده کشور» و «دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی» دست یافته است. به دنبال آن، مؤلفه‌ها و راهکارهای عملی هر یک را مورد تحلیل و واکاوی قرار

۱. دانش پژوه سطح چهار حوزه علمیه قم و دانشجوی دکتری دانشگاه شهید بهشتی تهران،
valizadeh.maaref@gmail.com

۲. زهرا مرندی: طلبه و پژوهشگر سطح دو حوزه علمیه خاوران قم، z.marandi.1379@gmail.com.

داده است؛ در این راستا، چهار مؤلفه برای تحقق اصل نخست و شش مؤلفه برای اصل دوم ارائه کرده و تاکتیک‌های عملیاتی را پیشنهاد نموده است.

واژگان کلیدی: پژوهش تمدن ساز، مرجعیت علمی، تولید دانش، تمدن اسلامی، بیانیه گام دوم، مقام معظم رهبری

مقدمه

نگرش اسلام به آینده بشریت، برقراری تمدن یکپارچه جهانی بر اساس آموزه‌های اسلام است؛ به طور کلی، تحقق اهداف اسلامی را در پنج مرحله می‌توان عنوان نمود که شامل: انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، کشور اسلامی و تمدن اسلامی است. از آنجاکه هویت تمدن، زندگی جمعی در سیستم‌های به هم پیوسته است برای تمدن‌سازی نیاز به سیستم‌سازی است و هر اندیشه تمدن ساز برای تحقق تمدن مورد نظرش چاره‌ای جز طراحی و اجرای سیستم‌های به جریان اندازنده ابعاد مختلف زندگی ندارد؛ سیستم‌هایی مانند آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، قضایی، اقتصادی، مدیریتی، حکومتی و...

از سوی دیگر فرایند تمدن‌سازی فرایندی تدریجی و نیازمند بستر دراز مدت است، جریان تولید علم و پژوهش، زیر ساختی است که فضای حرکت به سوی تمدن‌سازی را فعال می‌کند؛ به طور کلی رشد و توسعه تمدنی انسان‌ها، ریشه در رشد فکری آن‌ها دارد و رشد تمدنی بدون پژوهش و نوآوری محقق نمی‌شود.

پژوهش و تحقیق به معنای حقیقت‌طلبی، ریشه فطری در انسان دارد و از انگیزه کمال‌خواهی انسان منشعب می‌شود. تحقیق و پژوهش در آموزه‌های اسلامی نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته و اهل بیت علیهم السلام سفارش آکیدی نسبت به این امر مبذول داشته‌اند. پژوهش در کنار آموزش، دو وظیفه اصلی نهاد حوزه و دانشگاه است و همه دانشجویان و دانشوران باید به این دو مهم بپردازند. حوزه و دانشگاه به‌عنوان کانون علم، دانش و فرهنگ که وظیفه آن‌ها تولید، تبیین و تعمیق علم، معرفت و فرهنگ است، از مهم‌ترین مراکز تأثیرگذار در شکل‌گیری و رشد هر تمدنی هستند تا بدان حد که می‌توان به جرأت ادعا کرد به‌عنوان ستون‌های برپا دارنده تمدنی هستند؛ دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه در این جریان، عهده دار ترسیم نقشه راه و ارائه شاخص‌های راهبردی پژوهش هستند و این شاخص‌ها باید به گونه‌ای ارائه شوند که متخصصان پژوهشگر بتوانند در پژوهش‌های تولیدی خود به کار گرفته و اجرا کنند.

بر این ، پژوهش علاوه بر این که نیازمند مهارت اندوزی و روش شناسی و به کارگیری اخلاق و مقررات است، نیاز به یک نقشه راه دارد؛ پژوهش در جامعه اسلامی باید در مسیر حرکت و رشد جامعه به سمت تحقق تمدن اسلامی قدم بردارد زیرا از یک سو یکی از ارکان و پایه های اصلی تمدن سازی، پژوهش و پیشرفت علمی است (امام خامنه ای، بیانات دیدار اساتید دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲/۰۲/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3175>) و شاید هیچ نظریه پرداز تمدنی نباشد که علم و پژوهش را رکن مهم تمدن به حساب نیاورده باشد. برای نمونه ویل دورانت صاحب کتاب تاریخ تمدن، چهار مؤلفه را در ایجاد تمدن مؤثر می داند: اقتصاد، سیاست، اخلاق و علم (ویل دورانت، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳). از سوی دیگر اساسا پژوهش، یک پروژه قابل مدیریت، هدایت و سازماندهی است؛ پژوهش نباید سرگردان و شخصی و مقطعی پنداشته شود، بدون تردید پژوهشی که ماهیت و فرهنگ یک تمدن را رقم می زند و نظام ساز است، نیاز به برنامه ریزی عملیاتی و مهندسی دقیق با رویکرد دستیابی به تمدن دارد؛ از این رو نگاه تمدنی به پژوهش لازم بوده و ترسیم نقشه راه پژوهش و طراحی الگوی جامع پژوهش تمدن ساز، ضروری می نماید.

ترسیم این الگو بدون توجه به اندیشه های سکان دار و زعیم انقلاب اسلامی، امکان پذیر نیست؛ ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب، به هفت مؤلفه برای ایجاد تمدن نوین اسلامی اشاره دارند: ۱. علم و پژوهش ۲. اخلاق و معنویت ۳. اقتصاد ۴. عدالت و مبارزه با فساد ۵. استقلال و آزادی ۶. عزت ملی در حوزه روابط خارجی و مرزبندی با دشمن ۷. سبک زندگی (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

این بیانیه تجدید مطلعی خطاب به ملت ایران و به ویژه جوانان است که به مثابه منشوری برای جامعه پردازی و تمدن سازی خواهد بود و فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی را رقم خواهد زد. بنابراین لازم است سخنان و بیانات مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه ای که در زمینه تحقیق، پژوهش و مقاله نویسی در دیدار با دانشگاهیان و

حوزویان ایراد شده، برای تبیین هرچه عمیق‌تر مؤلفه علم و پژوهش در بیانیه گام دوم، مورد واکاوی جدی قرار گیرند. این نوشتار درصدد است با واکاوی دقیق بیانات رهبر انقلاب، اصول و بایسته‌های تحقیق پژوهش را استخراج، دسته‌بندی و تحلیل کرده و یک الگوی جامع پژوهشی در راستای دستیابی به تمدن اسلامی، طراحی نموده و به جامعه علمی حوزوی و دانشگاهی ارائه کند. قانون گزاران و مسئولان اجرایی کشور می‌توانند این الگوی پژوهشی را به‌عنوان سند چشم انداز علمی در قالب برنامه‌های کوتاه مدت و بلند مدت، تنظیم و تدوین نمایند.

مفهوم‌شناسی

الف) پژوهش

پژوهش از نظر لغوی به معنای تحقیق است که الفاظ کاوش، جست‌وجو و جستار نیز در زبان فارسی، مترادف با آن هستند. تحقیق نیز به معنای درست گردانیدن، پیدا کردن، یافتن یا جست‌وجوی حقیقت است.

اما معنای اصطلاحی پژوهش عبارت است از: «تلاش فکری منظم، روشمند و پرسش محور، برای یافتن پاسخ و دست‌یابی به حقیقت که بر مبنای استدلال عالمانه و شواهد و منابع متعدد و معتبر انجام می‌گیرد تا نظر حق اثبات و نظر باطل نفی گردد» (مهدی زاده، ۱۳۸۸، ص ۲۶). پژوهش، این‌چنین نیز تعریف شده است: «پژوهش، پردازش اطلاعات است، با فرایند نظام‌مند، متعلق به گستره خاصی از علوم، دارای هویت جمعی و متضمن نوآوری» (فرامرزقراملکی، ۱۳۸۸، ص ۵۲).

بنابراین باید توجه نمود که پژوهش، گردآوری اطلاعات در یک جا و گزارش نویسی متون منابع نیست بلکه فرایند تولید دانش و کار در لب مرز علم بوده و به عبارت دقیق‌تر، یک روند هوشمندانه، هوشیارانه، خلاقانه و سامان‌مند برای یافت، بازگویی و بازنگری پدیده‌ها، رخدادها، رفتارها و انگاشته‌ها است.

ب) تمدن

واژه تمدن در باب تفعل، مشتق از مدن است و در لغت، معادل شهرنشینی در زبان فارسی، civilization در انگلیسی و الحضارة در عربی است (ولایتی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۳۳؛ سپهری، ۱۳۸۵، ص ۳۵). این واژه در فرهنگ فارسی چنین تعریف شده: «شهرنشینی شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۵۳۰).

ابن خلدون مؤلفه‌های مدنیت را جمعیت، ثروت، کار، صنعت، دانش، هنر، جغرافیا، شهرنشینی، دین و عصبیت دانسته است (آدمی، ۱۳۸۷، ص ۳۹). وی درباره مدنیت می‌گوید: «اجتماع نوع انسان ضروریست و حکیمان این معنی را بدین سان تعبیر کنند که انسان دارای سرشت مدنی است، یعنی ناگزیر است اجتماعی تشکیل دهد که در اصطلاح ایشان آن را مدنیت گویند» (ابن خلدون، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۷۷). لوکاس نیز فرهنگ و تمدن را راه مشترک زندگی، اندیشه و کنش انسان‌ها معرفی می‌کند (لوکاس، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۰).

با بررسی تعاریف اصطلاحی متعدد درباره تمدن، چنین به دست می‌آید که تمدن عبارت است از «برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان‌های یک جامعه که تصادم‌ها و تزاخم‌های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آن‌ها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه‌های آن جامعه موجب بروز و به فعالیت رسیدن استعداد‌های سازنده آن‌ها باشد» (جعفری، ۱۳۷۳، ج ۶، ص ۲۳۳).

ج) تمدن اسلامی

تمدن پژوهان تعاریف مختلفی از تمدن اسلامی ارائه کرده‌اند اما تمدن اسلامی بیان‌گر همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد (مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳، ص ۱۱۳) و تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد و مؤلفه‌های آن، دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات و اصول دینی است (جان احمدی، ۱۳۸۸، ص ۵۲-۵۱).

مقام معظم رهبری تمدن اسلامی را فضایی می‌داند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است. زندگی خوب و عزتمندی داشته باشد، انسان عزیز، دارای قدرت، اراده، ابتکار و سازندگی جهان طبیعت (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار طلاب مدرسه علمیه آیت‌الله مجتهدی،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=1138، ۱۳۸۳/۰۳/۲۲

در این تعریف ابعاد گوناگون مادی و معنوی تمدن مطرح شده است که منجر به تکامل او و قرب به خدا می‌شود.

بنابراین به طور کلی، مراد از تمدن اسلامی را می‌توان چنین جمع‌بندی نمود که همه دستاوردهای مسلمانان در ابعاد گوناگون اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اخلاقی، مادی و معنوی، صنعت، اختراعات و اکتشافات را از عصر پیامبر صلی الله علیه و آله تا گسترش قلمرو اسلامی در برمی‌گیرد.

۱. اصول الگوی پژوهش

محور عمده الگوی پژوهش، هدفمندسازی و سیستمی کردن است، عدم توجه به هدف غایی فعالیت‌های پژوهشی باعث شده است تا جامعه علمی در این عرصه، دچار سردرگمی شود؛ مسائل پژوهشی باید بر اساس اهداف متعالی و مشخص، انتخاب شوند، یک رسالتی را دنبال کنند و به سمت یک آرمان حرکت نمایند. مقام معظم رهبری در طراحی الگوی هدفمندی تحقیقات، دو هدف عمده را پیش روی پژوهش و پژوهشگران ترسیم می‌کنند و می‌فرمایند: «هدفمند کردن تحقیقات مهم است و پژوهش‌ها باید با دو هدف اساسی «تأمین نیازها و حل مسائل کشور» و «رسیدن به اوج و مرجعیت علمی و حضور در جمع سرآمدان جهانی علم» صورت گیرد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39877، ۱۳۹۷/۳/۲۰

بر همین اساس، نوشتار حاضر، اصول پژوهش را بر اساس این الگو طراحی کرده و به راهکارها و مؤلفه‌های تحقق این دو هدف کلان می‌پردازد.

الف) تأمین نیازها و حل مسائل کشور

اولین اصل از منظر مقام معظم رهبری دام‌ظله در الگوی پژوهش تمدن‌ساز معطوف بودن پژوهش‌ها به تأمین نیازها و حل مسائل کشور است.

راهبردهای تحقق اصل اول

۱. نیازسنجی

نخستین بایسته در مسیر پژوهش، اصل انطباق مسائل پژوهشی با نیازهای جامعه است. شناخت و آگاهی لازم، زمینه ورود به هر کاری است؛ از این رو پیش از ورود به میدان پژوهش در زمینه مسائل مورد نیاز، لازم است نیازهای جامعه را شناسایی کرده و به پژوهشگران معرفی نمود و منتقل کرد تا تحقیقات خود را به سوی خلأهای پژوهشی معطوف سازند چراکه جامعه علمی نسبت به فهرست نیازهای خودی، آگاهی لازم را ندارد. بر این اهمیت و ضرورت پژوهش، چرایی نیاز امروز جامعه به پژوهش، حجم انتظارات از جامعه اسلامی و نقش پژوهشگر در اصلاح امور، باید به خوبی برای پژوهشگران تبیین شود. رهبر معظم انقلاب نسبت به این نکته توجه داشته و فرموده‌اند:

بایستی مقالات علمی و پژوهشی در خدمت نیازهای کشور قرار بگیرد و این نیازها هم برای نخبگان تبیین بشود؛ خیلی از نخبگان ممکن است نیازهای کشور را آن‌چنان که هست ندانند (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی، ۲۶/۰۷/۱۳۹۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=37949>).

به طور کلی، می‌توان تحقیق را دارای سه مرحله اصلی دانست: نیازسنجی، حرکت به سوی رفع نیاز و نتیجه‌گیری و اجرا. بنابراین قدم اول و سنگ بنای هر تحقیقی، نیازشناسی و شفاف‌سازی مسئله است؛ نیاز، کشش روح به سوی یافتن چیزی در خودش است و از این رو منشأ قدرتمندی برای حرکت و تلاش شمرده می‌شود (واسطی، ۱۳۹۴،

ص ۶۶ و ۷۶). اساساً نیاز از مشاهده یا تبیین وضعیت موجود و تعریف وضعیت مطلوب با دید کلان نگر، قابل تشخیص و شناسایی است

بر این باید نظام جامع پژوهش با توجه به نیازها و اقتضائات جامعه اسلامی، ساماندهی شود. مقام معظم رهبری بر این باورند که پژوهش باید در راستای تأمین نیازهای جامعه باشد و لازم است پژوهشگران، تحقیقات خود را به سمت پرکردن خلأهای پژوهشی منعطف سازند؛ ایشان در بیانات خود در دیدارهای متعدد با اساتید و دانشجویان نسبت به بایستگی این امر تأکید کرده‌اند. برای نمونه در دیدار سال ۱۳۹۳ فرموده‌اند:

مقالات علمی استادان ایرانی که در جهان مرجع علمی می‌شود باعث افتخار و نشانه پیشرفت ایران است اما لازم است مقالات و دیگر فعالیت‌های پژوهشی علمی، ناظر به تأمین نیازهای داخلی باشد تا دانشگاه‌ها سهم خود را در کمک به مدیریت کشور به خوبی ایفا کنند (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها،

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26859>، ۱۳۹۳/۴/۱۱).

همچنین در جای دیگر فرموده‌اند:

پژوهش اولاً مورد اهتمام قرار بگیرد، ثانیاً سمت و سوی پرداختن به نیازهای واقعی کشور را پیدا کند. ما نمی‌دانیم آنچه که پیشنهاد می‌شود، تشویق می‌شود، برایش، آن مقاله‌نویس احترام می‌شود، دقیقاً همان چیزی باشد که کشور ما به آن احتیاج دارد. ما خودمان باید مشخص کنیم که درباره چی مقاله می‌نویسیم، درباره چی تحقیق می‌کنیم. البته انعکاس در مجامع جهانی لازم است، ضروری است؛ و انعکاس هم پیدا خواهد کرد. مقصود این است که ما پژوهش را تابع نیاز خودمان قرار بدهیم (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸/۶/۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7959>).

مقام معظم رهبری از عدم توجه پژوهشگران به این اصل ابراز تأسف کرده و چنین توصیه می‌کنند که نود درصد سرمایه پژوهشی در راستای رفع نیازهای کشور به کارگرفته شود؛ باید جوری باشد که مقالات علمی ما متوجه به نیازهای کشور باشد. این جا یک آماری

را از مقالات علمی در زمینه بهداشت و سلامت دادند. در کل مسائل علمی کشور، مقالاتی که نوشته می‌شود، نود درصد آن‌ها باید ناظر باشد به مسائل داخلی کشور و نیازهای کشور. نود درصد پایان‌نامه‌ها باید متوجه به حل مشکلات کشور باشد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۰/۶/۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17082>).

رهبر انقلاب، اهمیت این مسئله را بیش از کمیت و کیفیت نگارش مقاله می‌دانند و در این راستا خاطر نشان کرده‌اند: «نباید رشد کمی مقالات هدف قرار داده شود بلکه کیفیت مقالات و مهم‌تر از آن جهت‌گیری مقالات در تأمین نیازهای کشور، باید اصل قرار گیرد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان و برگزیدگان علمی، ۱۳۹۰/۷/۱۳، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17466>).

۲. توجه به اولویت‌های پژوهشی

پرداختن به موضوعات غیر اولویت دار یا تکراری، از آسیب‌هایی است که عرصه پژوهشگری را در معرض خطر قرار می‌دهد زیرا نه تنها موجب اتلاف وقت و هدر رفت سرمایه می‌شود، سطح علمی کشور را نیز عقب نگه می‌دارد و مانع پرداختن به مسائل مبتلا به و مورد نیاز جامعه خواهد شد؛ بنابراین پیش از انجام هر تحقیقی باید مسائل کشور را طبقه‌بندی نمود سپس لازم است هر مسئله اولویت سنجی شده و اهمیت آن با دید کلان و جزئی مورد بررسی قرار گیرد. حضرت امیر علیه السلام می‌فرمایند: علم و دانش بیشتر از آن است که بتوانی همه آن را بیاموزی و بر آن احاطه پیدا کنی؛ پس باید از هر دانشی بهترین‌های آن را برگزینی. (آمدی، ۱۳۶۶، حدیث ۲۱۹۸)؛ از این رو رهبر معظم انقلاب، پژوهشگران را از سرمایه‌گذاری در موضوعاتی که اولویت ندارند بر حذر داشته و معتقدند که با توجه به امکانات محدود و نیازهای فراوانی که وجود دارد، نباید در کارهای علمی و پژوهشی غیر اولویت‌دار سرمایه‌گذاری شود (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان علمی و اساتید دانشگاه‌ها،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3851، ۰۳/۰۷/۱۳۸۷

از همین سو طراحی نظام موضوعات و اولویت‌های پژوهشی و ساماندهی فرایندهای آن با اولویت علم بومی و علم دینی، یک ضرورت در این عرصه به شمار می‌آید. ایشان نسبت به لزوم برنامه‌ریزی برای سیستمی کردن چنین فرموده‌اند: برخی گزارش‌ها حاکی از آن است که هنوز بخش عمده‌ای از مقالات علمی ناظر به نیازهای کشور نیست که این خسارت است و باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که صد درصد مقالات علمی در جهت رفع نیازهای داخل قرار گیرند. معیار اصلی در همکاری با ISI نیز ناظر بودن مقالات به نیازهای داخلی است، این موضوع نیازمند روش سیستمی و تلاش بیشتر بنیاد ملی نخبگان است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در ششمین همایش ملی نخبگان جوان،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21044، ۱۲/۰۷/۱۳۹۱

مقام معظم رهبری برای سیستمی کردن تأمین نیازهای کشور، یک راهکار عملی پیشنهاد می‌کنند و تشکیل بانک اطلاعات پژوهشی را چاره تحقق یافتن این امر می‌دانند. ایشان در سخنان خود در سال ۱۳۸۵ بیان کرده‌اند: ما باید تحقیق را - که حقاً و بدون شک باید پژوهش و تحقیق مورد توجه و اهتمام بیشتری قرار بگیرد - در کشور اولاً با توجه به نیازهای آن، هدفدار کنیم؛ یعنی بینیم واقعاً کشور به چه احتیاج دارد و پژوهش‌ها را در جهت نیازهای کشور قرار بدهیم، که در خلال بیانات بعضی از دوستان هم روی آن تکیه شده بود و کاملاً هم درست است. و این لازمه‌اش این است که ما بانک اطلاعات و مرکزی داشته باشیم. همه بتوانند بدانند چه لازم است، چه انجام شده است و چه لازم است برای تکمیل یک پژوهش، تا بتواند این قطعات گوناگون در کنار هم جمع بشود... ما گاهی در زمینه‌هایی یک زنجیره‌ای داریم؛ حلقه‌های وسط این زنجیره مفقود است. تأمین این حلقه‌ها خیلی اهمیت خواهد داشت. پس هدفدار کردن تحقیق علمی با توجه به نیازهای کشور و نیازهای صنعت و بقیه بخشهای حیاتی کشور

است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها،
 .(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3354، ۱۳/۰۷/۱۳۸۵

همچنین در جای دیگر فرموده‌اند:

جلوگیری از تحقیقات تکراری و موازی لازم است، برای این منظور باید یک مرکز ستادی
 قوی زیر نظر مدیریت حوزه، هماهنگی و هدایت کارهای پژوهشی و تحقیقی را به‌سوی
 خلاءها و مسائل مورد نیاز و جلوگیری از کارهای تکراری و موازی عهده‌دار باشد (امام
 خامنه‌ای، بازدید رهبر انقلاب از نمایشگاه مراکز علمی و پژوهشی حوزه علمیه قم،
 .(https://farsi.khamenei.ir، ۱۵/۰۷/۱۳۷۹

یکی از مشکلات موجود در پژوهش، شخصی کاری است؛ پژوهشگر بدون همکاری و
 مهندسی مراکز علمی و بدون اطلاع از تحقیقات همسو، اقدام می‌کند و پایان نامه‌ها و
 مقالات شخصی تولید می‌کند. اساساً یکی از آسیب‌هایی که به عرصه‌های علمی و
 پژوهشی لطمه می‌زند، موازی کاری مراکز پژوهشی و عدم ارتباط میان این نهادهای علمی و
 پژوهشی است. برقراری ارتباط و هم‌افزایی میان مراکز علمی در کشور و ایجاد زمینه رقابت
 سالم در تولید علم می‌تواند بسیار اثرگذار باشد بطوری که نه تنها از موازی کاری‌ها جلوگیری
 می‌شود، بلکه به سرعت تولید علم نیز می‌افزاید.

۳. قابلیت عملیاتی شدن

پژوهش هر قدر از لحاظ کمی و کیفی رشد کند و گسترش یابد، اما اگر کارآمد و عملگرا
 نشود و در مسیر عملی و اجرایی حرکت نکند، نمی‌تواند جامعه را به سمت پیشرفت سوق
 داده و هدف اصلی فرایند پژوهش را محقق سازد. مقام معظم رهبری، با ترسیم این مؤلفه، به
 اهمیت آن اشاره کرده و به سرلوحه قرار دادن این امر توصیه فرموده‌اند:

بنده از آمار مقاله‌های علمی منتشر شده در مجلات معتبر دنیا اطلاع داشتم؛ اما این
 کار - تولید مقاله و نشر آن در دنیا - کار مهم و درجه یک نیست و با انجام آن، همه کار
 صورت نگرفته، بلکه باید این فکر در این جا پخته، تولید و اجرایی شود و به مرحله عمل

درآید، تا بشود گفت پیشرفت حاصل شده است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان علمی، ۲۱/۱۱/۱۳۸۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3222>). ایشان در سخنان خود از زاویه دیگری هم به بایستگی این مؤلفه توجه داشته‌اند؛ در این خصوص، راه عملگرا شدن و کارآمد شدن پژوهش را قرار دادن مسائل پژوهشی در مسیر حرکت علمی و عملی کشور دانسته و فرموده‌اند:

راه حل عملگراتر شدن و کارآمدتر شدن پژوهش و تحقیق در کشور؛ چه از سوی استادان و برگزیدگان، و چه از سوی دانشجویانی که در دانشگاه‌ها پایان نامه‌هایی را می‌نویسند. در حین تحصیل یا در پایان تحصیل، از سوی دانشجو و استاد، ساعت‌های بسیار ذی‌قیمتی صرف تهیه یک پایان نامه یا یک پژوهش در دانشگاه می‌شود. آیا گزینش این عناوین، حساب شده و در جهت نیازهای کشور است؟ آیا محصول پژوهش و تحقیقی که استاد و دانشجو، مشترکاً و یا به‌طور دست‌جمعی انجام داده‌اند، به مرحله اجرا و عمل می‌رسد؟ آیا به این وسیله، دانشگاه ما، دانش ما و رتبه تحقیقاتی ما رشد می‌کند یا نه؟ بعضی عناوین پایان نامه‌ها خیلی حاشیه‌یی و دور از مسیر حرکت علمی و عملی و اجرایی کشور است. برای این که این پژوهش، این پایان نامه و این کار مهم - که ساعت‌های گرانبهایی صرف آن شده - به کار بیاید، چه راه حلی وجود دارد؟ (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3263>، ۲۶/۰۹/۱۳۸۳).

در این راستا، ضرورت اقدامی در جهت هدایت و حمایت از پژوهش‌ها در جهت تولید علم نافع، مسئله محور و محصول محور مورد نیاز جامعه، بیش از پیش احساس می‌شود تا پژوهش‌ها به سمت رفع نیازهای مادی و معنوی جامعه اسلامی قدم بردارند.

۴. اصلاح نظام امتیازدهی

یکی از آفاتی که پژوهشگران را از مسیر اصلی دور می‌سازد، کیفیت نظام امتیازدهی به پژوهش‌هاست؛ زیرا پژوهشگر در اغلب مواقع، فعالیت پژوهشی خود را بر اساس این نظام تنظیم می‌کند تا از امتیاز بیشتری برخوردار شود، از این رو اصلاح نظام امتیازدهی امری

ضروری و بسیار اثرگذار شناخته می‌شود.

رهبر انقلاب اصل معطوف کردن پژوهش به نیازها را در نظام امتیازدهی علمی، امری دخیل دانسته و معتقدند که نظام امتیازدهی علمی و تشویق پژوهشگران باید بر اساس مسائل پژوهشی مورد نیاز جامعه تطبیق شوند. از این رو از وضع موجود گلایه کرده و فرموده‌اند: «ما نمی‌دانیم آنچه که پیشنهاد می‌شود، تشویق می‌شود برایش، آن مقاله‌نویس احترام می‌شود، دقیقاً همان چیزی باشد که کشور ما به آن احتیاج دارد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، ۰۸/۰۶/۱۳۸۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7959>).

ایشان در تبیین این مؤلفه، امتیازدهی بر اساس تعداد مقالات یا نمایه‌سازی در ISI و رتبه علمی را مورد انتقاد قرار می‌دهند و خاطر نشان می‌سازند:

ما باید نظام اعطای امتیازات علمی را در دانشگاه تطبیق کنیم با این چیزها. و الاً صرف این که مثلاً یک مقاله در یک مجله آی. اس. آی منتشر کرده یا چه تعداد مقاله منتشر کرده، کافی نیست؛ یعنی محقق و پژوهشگر ما نباید برای کسب رتبه علمی به دنبال این باشد که مقاله‌ای را تهیه و تولید کند که برای کشور هیچ فایده‌ای ندارد و هیچ خلأیی از خلأهای پژوهشی کشور را پر نمی‌کند. بله، آن کسی که آن را در مجله چاپ می‌کند، ممکن است برایش مفید باشد یا برای کس دیگری و جای دیگری مفید باشد؛ اما برای کشور مفید نیست. این کار را می‌کند صرفاً برای این که رتبه علمی به دست آورد. این نظام باید به هم بخورد؛ این درست نیست. نظام اعطای امتیازات علمی و آیین‌نامه‌هایی که در این زمینه هست، باید تطبیق کند با این مطلب که کدام تحقیق منطبق است با نیاز کشور، و کدام تحقیق، تکمیل‌کننده یک زنجیره تحقیق و پژوهش است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، ۱۳/۰۷/۱۳۸۵، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3354>).

از این رو هدفمندسازی نظام ارتقاء و تشویق دانشگاه‌ها، اساتید و دانشجویان بر مبنای

تولید علم و فناوری، اقدامی ضروری به نظر می‌رسد.

ب) دستیابی به اوج و مرجعیت علمی و حضور در جمع سرآمدان جهانی علم دومین اصلی که باید در الگوی پژوهش، مطرح شود، رسیدن به مرجعیت و استقلال علمی است. پژوهش‌های علمی کشور باید در مسیری قدم بردارند و به حدی از شاخص کیفی دست یابند که بتوانند مرجعیت علمی کشور را به ارمغان آورند. از این رو ساماندهی و هدایت پژوهش‌های دانشگاهی به سوی مأموریت‌گرایی، هم‌افزایی و افزایش سهم آن در اقتدار ملی، بسیار ضروری است.

راهبردهای تحقق اصل دوم پژوهش تمدن ساز

۱. اهمیت دادن به پژوهش

مقام معظم رهبری با توجه جدی به این مسئله، این مهم را یکی از اهداف اصلی پژوهش دانسته و معتقدند که پژوهش بایستی هم برای رسیدن به اوج قله علم و ایجاد مرجعیت علمی و هم باید برای حلّ مسائل جاری کشور باشد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها، ۲۰/۰۳/۱۳۹۷، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39877>).

از دیدگاه ایشان، پژوهش منبع تغذیه و رشد بخش‌های آموزشی و علمی کشور است؛ اگر پژوهش جدی گرفته نشود، کشور با مشکل وابستگی به منابع علمی خارجی و عدم استقلال علمی روبه‌رو خواهد بود. گرچه تعامل و تبادل با مراکز علمی جهان ضروری است اما نباید همیشه شاگرد و دنباله‌رو ماند. رهبر انقلاب در این زمینه چنین بیان می‌کنند:

تحقیق، منبع تغذیه آموزش است. ما اگر تحقیق را جدی نگیریم، باز سالهای متمادی بایستی چشم به منابع خارجی بدوزیم و منتظر بمانیم که یک نفر در یک گوشه دنیا تحقیقی بکند و ما از او یا از آثار تألیفی بر اساس تحقیق او استفاده کنیم و این‌جا آموزش بدهیم. این نمیشود؛ این وابستگی است؛ این همان ترجمه‌گرایی و عدم استقلال شخصیت علمی برای یک کشور و برای یک مجموعه دانشگاهی است. دانشگاه یک کشور، محیط علمی یک

کشور ضمن این که ارتباطات علمی خودش را با دنیا حفظ می کند، از تبادل علمی، از گرفتن علمی هیچ ابائی ندارد. من بارها گفته ام که ما از شاگردی ننگمان نمیکنند که شاگردی کنیم؛ استاد پیدا بشود، ما پیش او شاگردی میکنیم؛ اما از این ننگمان می شود که همیشه و در همه موارد شاگرد باقی بمانیم؛ این که نمیشود. برای یک مجموعه علمی، این مایه منقصت است که در پژوهش و تحقیق که منشأ و منبع رویش علمی است، ضعیف باشد؛ باید بتواند از لحاظ علمی متکی به خود باشد. البته از دیگران هم استفاده کند، با دنیا هم تبادل کند، آن وقت در این صورت جایگاه شایسته خودش را هم در تبادلهای علمی در دنیا پیدا خواهد کرد؛ وقتی متکی است به دانش و تحقیق و کارکرد علمی خود. این در دنیا و در مبادلات علمی هم تأثیر خودش را می گذارد (امام خامنه ای، بیانات در دیدار اساتید و رؤسای دانشگاه ها،

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3403>، ۰۹/۰۷/۱۳۸۶.

مقام معظم رهبری در تبیین اهمیت این اصل، در مقاطع گوناگونی به اقتدارآور بودن علم و پژوهش اشاره کرده و قدرت تمدن غرب را ناشی از پیشرفت در عرصه علمی و پژوهشی دانسته اند، برای نمونه در سال ۱۳۸۸ می فرمایند:

دنیای غرب ثروتش از ناحیه علم است، اقتدارش از ناحیه علم است، زورگوئی ای که امروز می کند، به خاطر علمی است که دارد. پول فی نفسه اقتدار نمی آورد. آنی که اقتدار می آورد، دانش است. امروز اگر آمریکا پیشرفتگی علمی خودش را نمیداشت، نمی توانست در دنیا اینجور زورگوئی بکند و در همه مسائل عالم دخالت بکند. ثروت هم اگر به دست می آید، از ناحیه علم به دست می آید. علم را اهمیت بدهید. اینی که من سالهاست روی مسئله علم، تحقیق، پژوهش، پیشرفت، نوآوری، شکستن مرزهای علمی موجود تکیه میکنم، به خاطر این است. بدون انواع دانش، اقتدار کشور امکان پذیر نیست. دانش اقتدار می آورد (امام خامنه ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان علمی کشور، ۰۶/۰۸/۱۳۸۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8292>.

ایشان در بیانیه مهم گام دوم انقلاب که شامل مجموعه‌ای از اولویت‌ها، پیشرفت‌ها و چالش‌ها و اهداف راهبردی انقلاب اسلامی است، نسبت به همین مسئله به عنوان یکی از محورهای اساسی گوشزد کرده و می‌نویسند:

دانش و پژوهش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دوپست‌ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیانهای اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

رهبر انقلاب، رسیدن به جایگاه مرجع مستقل علمی را تا حدی ترسیم می‌کنند که زبان فارسی به یک زبان علمی رسمی در سطح جهان تبدیل شود: «ما باید به آن جا برسیم که اگر در اکناف عالم یک پژوهشگر، یک دانشمند، بخواهد به فلان نظریه علمی یا نظریه فلسفی دست پیدا کند، ناچار باشد زبان فارسی را یاد بگیرد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان استان کرمان، ۱۳۸۴/۰۲/۱۴، [https://farsi.khamenei.ir/speech-](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3285)).

بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری، باید مقالات فارسی با نوآوری علمی در روش، محتوا و نظریه، در سطح بین‌المللی منتشر شوند و مرزهای دانش را گسترش دهند تا کشور اسلامی به مرجعیت علمی دست یابد و دانشمندان و محققان جهان برای رسیدن به نظریات و مسائل جدید علمی، ناچار به یادگیری زبان فارسی و رجوع به بانک‌های اطلاعات علمی ایران باشند.

گفتنی است که در راستای تحقق این اصل، تلاش برای دو اقدام، بسیار ضروری به نظر می‌رسد؛ ۱. ارتقاء خودباوری و بسط روحیه پژوهشگری اساتید و دانشجویان برای اجتناب از

تقلید، ترجمه زدگی و تعصب در حوزه تولید علم ۲. ساماندهی نظام نوین نظارت و ارزیابی هدفمند و مستمر پژوهش در راستای اقتدار و مرجعیت علمی کشور.

۲. نوآوری و تولید دانش

نخستین مؤلفه‌ای که در مسیر پژوهشی لازم است مورد توجه قرار گیرد، عبارت از نوآوری و شکستن مرزهای دانش است. مقام معظم رهبری بر این اندیشه‌اند که پژوهش بدون نوآوری، به جایگاه اصلی خود دست نیافته است؛ زیرا اساساً مشخصه اصلی پژوهش چنان‌که از تعریف آن بر می‌آید، داشتن اکتشاف، ابتکار و نوآوری است یا در ایده یا در استدلال یا در تحلیل و محتوا یا در روش.

رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب می‌نویسند:

این راه طی شده، با همه اهمیتش فقط یک آغاز بوده است و نه بیشتر. ما هنوز از قلّه‌های دانش جهان بسیار عقبیم؛ باید به قلّه‌ها دست یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم. ما از این مرحله هنوز بسیار عقبیم؛ ما از صفر شروع کرده‌ایم. عقب ماندگی شرم‌آور علمی در دوران پهلوی‌ها و قاجارها در هنگامی که مسابقه علمی دنیا تازه شروع شده بود، ضربه سختی بر ما وارد کرده و ما را از این کاروان شتابان، فرسنگها عقب نگه داشته بود. ما اکنون حرکت را آغاز کرده و با شتاب پیش می‌رویم ولی این شتاب باید سالها با شدت بالا ادامه یابد تا آن عقب‌افتادگی جبران شود. (بیانیه گام دوم انقلاب

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲

ایشان در سخنانی در این زمینه می‌فرمایند:

پیشرفتهای علمی - پژوهشی کشور را باید با دیدی مثبت و واقعگرا ارزیابی کرد و با تلاش و همت بیشتر، راه دسترسی به جایگاه شایسته علمی ایران را ادامه داد. تولید علم و نوآوریهای علمی، هدف اصلی ایجاد جنبش نرم‌افزاری است. در علم و تحقیق به ترجمه و فراگیری اکتفا نکنید و در مراکز علمی، تولید دانش را هدف اساسی خود قرار دهید (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۲/۰۸/۰۸، <https://>

.//farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3201

همچنین در مورد دیگری، گسترش فرهنگ نوآوری را مطرح کرده و فرموده‌اند: فرهنگ نوآوری در دانشگاه باید گسترش پیدا کند. همه این ظرفیت چند میلیونی استاد و دانشجوی ما باید وارد میدان نوآوری علمی بشوند؛ این باید بشود فرهنگ. دانشجوی ما از اول باید به فکر فراگرفتن برای تولید کردن دانش باشد، نه فراگرفتن برای تقلید کردن و همین‌طور یک چیزی را پذیرفتن که دیگر قابل تغییر هم نیست (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17082، ۰۲/۰۶/۱۳۹۰

به‌طور کلی نباید پژوهش را به معنای ترجمه متون علمی خارجی دانست؛ هیچ‌گاه ارزش یک پژوهش علمی به شمار رفرنس دهی به منابع خارجی نیست. تقلید و دنباله‌روی، مونتاژ کاری، گردآوری و چیدن مطالب منابع دیگر و انتقال محتوا از کتب به مقالات و بالعکس، تولید علم نیست و تخصص در این کار نباید پژوهشگری پنداشته شود. در این راستا نباید در مقابل اشخاص و مکاتب، مرعوب بود بلکه لازم است جرأت و شهامت ابتکار را داشت و مهارت و روش ابتکار را کسب کرد.

به‌طور کلی، در اندیشه رهبر معظم انقلاب، مجاهده علمی و شکستن مرزهای علم، چراغ راه تمدن اسلامی است. به اعتقاد ایشان، فردای بدون علم تاریک است و چراغ راه تحقق تمدن اسلامی، مجاهده علمی است. علم از دیدگاه ایشان سلطه‌آور است و جامعه صاحب علم را قدرتمند می‌سازد. ایشان به میزان بسیاری تأکید می‌کنند که علم را باید فراگرفت و به تولید و صدور آن پرداخت و به مصرف آن نباید بسنده کرد. روش‌شناسی تولید علم از دیدگاه ایشان، اجتهاد به معنای مصطلح، یعنی استنباط از منابع دینی و رجوع به عقلی است که پشتوانه آن وحی است. در این صورت تولید علم می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای تمدن اسلامی باشد. به اعتقاد ایشان دشمن از هیچ تلاشی برای عدم تحقق این اصل فروگذار نمی‌کند و بنابراین، باید ترفندهای دشمن را شناخت. نکته بسیار مهم در

دیدگاه ایشان درباره علم، شکستن مرزهای دانش به وسیله مسلمانان است. به باور ایشان، تحجر و جزم‌گرایی در خصوص یافته‌های علمی گذشتگان یا متفکران غربی، آفت اصلی تحقق رشد علمی است و آزاداندیشی راه برون‌رفت از این آفت است (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر،

.(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3053، ۱۳۷۹/۱۲/۹

۳. پژوهش محور شدن نظام علم و دانش

نظام آموزش علمی چه در حوزه چه در دانشگاه باید مبتنی بر پژوهش تنظیم شود؛ تا زمانی که طلاب و دانشجویان در هر دو عرصه آموزش و پژوهش به صورت تلفیقی وارد نشوند و پژوهش را محور آموزش‌های خود قرار ندهند، هیچ‌گاه به موفقیت‌های علمی و تولید دانش دست نخواهند یافت. پژوهش، راه آموزش را هموار کرده و کاربرد و توسعه مرزهای دانش را به ارمغان می‌آورد.

رهبر حکیم انقلاب اسلامی بر این اندیشه، تأکید جدی داشته و بارها تحقق آموزش پژوهش محور را از مسئولان حوزه و دانشگاه مطالبه نموده‌اند؛ ایشان فرموده‌اند:

یک مسئله، مسئله تقویت روحیه پژوهش و جویندگی در دانشجویان است. من می‌خواهم عرض بکنم که در همین زمینه تحول نظام آموزشی، از جمله کارهایی که باید انجام بگیرد، این است که جوری نظام آموزشی باید طراحی بشود که جوان ما به تحقیق، طلبکاری در تعمیق علم و دانش علاقه‌مند بشود. حفظ محوری، غلط است. ما هنوز در دانشگاه‌هایمان متأسفانه می‌بینیم که معلم چند صد صفحه کتاب را برای یک واحد درسی داده که این دانشجو بخواند. چرا؟ حفظ کردن حرفها و گفته‌ها و نوشته‌هایی که معلوم نیست همه‌اش چقدر فایده داشته باشد و درگیر کردن ذهن جوان به چیزی که غیر لازم است. باید فکر کرد؛ باید افراد برگزیده و شاخص بنشینند نظامی را طراحی کنند که جوان ما میل به پژوهش، تعمق و تحقیق پیدا کند؛ با این استعدادی که جوانهای ما دارند. انصافاً استعداد جوانهای ما، استعداد برجسته‌ای است. استعداد متوسط کشور، استعداد بسیار بالایی است. یکی از

موارد مهمی که باید در بحث تحول نظام آموزشی مد نظر قرار گیرد، حذف فرهنگ حفظ محوری و تقویت روحیه تحقیق و تعمیق در علم و دانش است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان علمی و اساتید دانشگاه‌ها،

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3851>، ۰۳/۰۷/۱۳۸۷

همچنین در زمینه تحوّل نظام آموزشی حوزه و دانشگاه، فراهم شدن بستر پژوهش در مراکز علمی آموزشی را پیشنهاد کرده و فرموده‌اند:

پژوهش خیلی مهم است. البته ما پژوهشگاه‌هایی داریم، خوب هم هست اما خود دانشگاه‌ها باید پژوهش محور بشوند؛ پژوهشگاه درست کنند، پژوهشکده درست کنند و خود دانشگاه بشود پژوهش محور. منافاتی هم ندارد که بیرون هم باشند، پژوهشگاه‌ها و پژوهشکده‌های بیرونی وجود داشته باشند اما خود دانشگاه‌ها بشوند پژوهش محور (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری، ۲۰/۰۸/۱۳۹۴، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31386>).

پژوهش محور بودن حوزه علمیه هم یک نکته است. حوزه نظام پژوهشی متناسبی لازم دارد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید و فضلا و طلاب نخبه حوزه علمیه قم، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26418>، ۰۲/۰۸/۱۳۸۹).

ایشان در توضیح وجه لزوم پژوهش محوری چنین بیان می‌کنند:

تحقیق، منبع تغذیه آموزش است. ما اگر تحقیق را جدی نگیریم، باز سالهای متمادی بایستی چشم به منابع خارجی بدوزیم و منتظر بمانیم که یک نفر در یک گوشه دنیا تحقیقی بکند و ما از او یا از آثار تألیفی بر اساس تحقیق او استفاده کنیم و این جا آموزش بدهیم. این نمیشود؛ این وابستگی است؛ این همان ترجمه‌گرایی و عدم استقلال شخصیت علمی برای یک کشور و برای یک مجموعه دانشگاهی است. برای یک مجموعه علمی، این مایه منقصت است که در پژوهش و تحقیق که منشأ و منبع رویش علمی است، ضعیف باشد؛ باید بتواند از لحاظ علمی متکی به خود باشد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید و

رؤسای دانشگاه‌ها،

[. \(https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3403](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3403) ، ۰۹/۰۷/۱۳۸۶

بر این ، اگر انتظار کار علمی ویژه‌ای از استعداد های برتر باشد باید فرایند آموزش و پژوهش، روشمندسازی شود. به کارگیری مباحث روش‌شناسی، منجر به ارتقای سطح محتوایی مباحث علمی و خروج از حالت ارتکازی و ناخودآگاه در فرایند آموزش و پژوهش می‌شود. راهکار کلیدی در این امر، تربیت اساتیدی است که تدریس خود را بر اساس مسئله محوری و هدایت شاگرد به سمت پژوهش، تنظیم نمایند. در سیستم‌های آموزشی موفق، خروجی سیستم پژوهشگرانی هستند که در اثر آشنایی با روشهای پژوهش و به‌وسیله جمع‌آوری و طبقه‌بندی اطلاعات علمی، توانایی تولید نظریه‌های جدید برای حل مشکلات و توسعه کمی و کیفی موضوعی خاص به دست آورده‌اند.

۴. رشد شاخص کیفی

پژوهش و تحقیق به معنای حقیقت طلبی، ریشه فطری در انسان دارد و از انگیزه کمال‌خواهی انسان منشعب می‌شود. از این‌رو پژوهشگر هیچگاه نباید به یافته‌های خود قانع شده و از حرکت در میدان پژوهش باز ایستد؛ بر این ، رهبر معظم انقلاب سفارش به فزون‌طلبی در امر پژوهش نموده و فرموده‌اند:

یکی از طبایع انسان، فزون‌طلبی است. این خصوصیت، بد هم نیست. فزون‌طلبی مثل بقیه خصوصیات و غرائز انسانی، اگر در جای خود قرار بگیرد، در جهت خود حرکت کند، عامل پرواز انسان خواهد شد. در زمینه معنویات، هرچه انسان بتواند، باید فزون‌طلب باشد. کار علمی و کار فکری و کار پژوهشی هم یک بخشی از معنویات است (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۴/۰۷/۱۳۸۹، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10233>).

در این راستا، ضروری است ویژگی فزون‌طلبی به سمت رشد شاخص کیفی هدایت شود؛ زیرا یکی از بایسته‌های محوری در امر تحقیق و پژوهش، رشد شاخص کیفی مقالات

است، کیفیت مقالات نباید فدای کمیت آن‌ها شود؛ لازم است پژوهشگر، بنای کار خود را بر افزایش کیفیت مسئله، محتوا و روش مقالاتی که تولید می‌کند قرار دهد. در غیر این صورت، هدف غایی از پژوهش محقق نمی‌شود و پژوهشگر از آسیب‌ها و موانع این مسیر در امان نمی‌ماند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در تصویر این بایسته، گوشزد نموده‌اند: «نباید رشد کمی مقالات هدف قرار داده شود بلکه کیفیت مقالات و مهم‌تر از آن جهت‌گیری مقالات در تأمین نیازهای کشور، باید اصل قرار گیرد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان و برگزیدگان علمی، ۱۳/۰۷/۱۳۹۰، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17466>).

بر اساس نتایجی که پایگاه استنادی اسکوپوس منتشر کرده است، در سال ۲۰۱۷، تعداد مدارک علمی ثبت شده از جمهوری اسلامی ایران به رقم ۵۴۳۸۸ مورد افزایش یافته و در این سال ایران از لحاظ تعداد مقالات، در رتبه نخست منطقه قرار گرفته و به رتبه ۱۶ جهانی ارتقا یافته است (Journal & Country Rank Scimago: 2017؛ قیومی پور، ۱۳۹۷)؛ از این رو مقام معظم رهبری در جای دیگری علی‌رغم ابراز خوشبختی از تعداد مقالات فرموده‌اند:

خوشبختانه ما از لحاظ عدد مقالات، سطح بالایی داریم؛ منتها این کافی نیست بلکه باید بگوییم این دارای اهمیت زیاد هم نیست؛ آنچه مهم است کیفیت مقالات است. آن‌طور که من شنیده‌ام و به من گزارش شده، در زمینه مقالات از لحاظ کیفی وضع ما خیلی خوب نیست؛ بایستی کیفیت‌ها را بالا ببریم، شاخصهای کیفی بایستی رشد پیدا کند و به جای افزایش عدد مقالات، ارتباط مقالات با مسائل کشور مورد توجه قرار بگیرد که البته این در زبان بعضی از دانشجوهای عزیز ما هم بود؛ خودشان به من گفته‌اند، عقیده ما هم همین است که بایستی مقالات علمی و پژوهشی در خدمت نیازهای کشور قرار بگیرد و این نیازها هم برای نخبگان تبیین بشود؛ خیلی از نخبگان ممکن است نیازهای کشور را آن‌چنان که هست ندانند (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی، ۲۶/۰۷/۱۳۹۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17466>).

[.//farsi.khamenei.ir/speech-content?id=37949](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=37949)

بنابراین از دیدگاه ایشان، معیار هدف پژوهش، مسیر تمدن‌سازی است و در این جهت، کمیت مقالات ارزش‌چندانی ندارد و باید کیفیت پژوهش افزایش یافته و بستر تمدن‌سازی را فراهم کند.

۵. استفاده از ظرفیت نخبگان و پیشکسوتان علمی

استفاده از ظرفیت و استعداد نخبگان علمی و بهره‌گیری از تجارب و راهنمایی‌های پیشکسوتان عرصه علم، تأثیر بسزایی در تقویت و توسعه امر پژوهش دارد بنابراین این مهم را باید از مؤلفه‌های نقشه راه پژوهش ترسیم کرد. رهبر انقلاب با توجه به همین ضرورت، مراکز علمی و پژوهشی را به استفاده از نخبگان و پیشکسوتان، توصیه نموده و می‌فرماید:

در هر دانشگاهی، علاوه بر پژوهشگاه‌های مستقلی که وجود دارد، لااقل باید یک پژوهشگاه جدی به وجود بیاید. خود دانشگاه‌ها به امر پژوهش، به صورت یک مجموعه در درون دانشگاه اهمیت بدهند. نخبه‌های ما بروند به سمت پژوهشگاه‌ها. البته نه این که رابطه‌شان با دانش و تعلیم و تعلم قطع شود، بلکه همچنان که میل خود نخبگان هم همین است که سراغ پژوهش بروند، جذب این پژوهشگاه‌ها شوند و در آن جا کار پژوهشی انجام دهند. امکانات در اختیارشان قرار بگیرد تا بتوانند پژوهش کنند؛ این همان چیزی است که یک نخبه را راضی می‌کند، قانع می‌کند؛ هم استعداد او را به جریان می‌اندازد و به فعلیت می‌رساند و احساس می‌کند می‌تواند کار کند، هم وسوسه‌هایی که در مورد عدم امکان کار در کشور می‌شود - که روزبه‌روز هم این وسوسه‌ها توسعه پیدا می‌کند - خنثی و بی‌اثر خواهد شد. در این پژوهشگاه‌ها این امکان وجود دارد که از تجربه علمی و از پختگی اساتید دانشگاه‌ها که بعد از پایان دوره خدمتشان بازنشسته شده‌اند، استفاده شود و اینها حضور پیدا کنند. در این صورت، یک حلقه وصلی خواهد شد بین نسل جدید پژوهنده و پژوهشگر - که همین جوان‌هایند - و مجربینی که دورانی را در دانشگاه‌ها گذرانده‌اند (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۴/۰۷/۱۳۸۹، <https://farsi.khamenei.ir/speech->

.(content?id=10233

ایشان در تبیین وجه استفاده از نخبگان، خاطر نشان می‌کنند:

دلگرمی محقق و پژوهشگر و اهل علم، اساس کار است. همچنان که در جنگهای نظامی، روحیه از همه چیز مهم‌تر است، در محیط علمی هم همین معنا صادق است. این روحیه احتیاج به یک تمرکز در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی و اقدام دارد که این را ما در عنوان بنیاد نخبگان تجسد بخشیدیم (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، ۲۳/۰۵/۱۳۸۵، <https://farsi.khamenei.ir/speech->،
. (content?id=3346

بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری، برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از نخبگان و پیشکسوتان، علاوه بر این که موجب سرعت بخشی حرکت در مسیر پژوهش و پرداختن به نیازهای جامعه خواهد شد، روحیه پژوهشگران را نیز تقویت کرده و ظرفیت‌های آنان را متمرکز می‌سازد و حلقه اتصال میان نسل‌های پژوهشگر خواهد بود.

۲.۲-۱-۵. آزادی در پژوهش به شرط انضباط و عقلانیت

یکی از مؤلفه‌های اصلی پژوهش که لازم است مورد توجه قرار گیرد، آزادی بیان است؛ محقق و پژوهشگر باید از حب‌ها و بغض‌های شخصی و گروهی، خود را برهاند تا در تحقیقات علمی، از رسیدن به حقیقت باز نماند. زیرا شرط اصلی درک حقیقت یک گفتار یا رفتار و یا مساله‌ای نداشتن حب و بغض است، به عبارتی دیگر دوستی و دشمنی می‌تواند نگاه‌ها را تغییر داده و اندیشه‌ها را از مسیر اصلی منحرف کند.

از سوی دیگر، مقهور شخصیت دیگران شدن و شخصیت زدگی، آفتی است که پرده بر روی حقایق می‌اندازد و اجازه نمی‌دهد محقق به اطلاعات صحیح دسترسی پیدا کرده و از آن‌ها استفاده کند. مقام معظم رهبری در تبیین ابعاد این مسئله می‌فرماید:

این سؤال که ما چه بکنیم یا این سؤال که اگر نتیجه تحقیقات ما با نظر رهبری مخالف درآمد، چه کار کنیم؟ اینها به نظر من سؤالات خیلی اصولی و منطقی نیست. شما مأمور به

پژوهشید، شما مأمورید به این که فکر و کار کنید، نتیجه به دست آورید و آن نتیجه شما را رهبری و غیررهبری به عنوان دستاوردهای علمی بگیرند و بر اساس آن، برای کشور برنامه ریزی کنند. تحقیق علمی، شأن و خصوصیتش، آزادی است؛ منتها عقلایی باشد؛ بی انضباط نباشد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۲۹/۱۰/۱۳۸۴، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3328>).

بنابراین از دیدگاه رهبری، پژوهش و انتشار نتایج و یافته‌های آن باید بدون محدودیت و آزادانه بدون تعصب انجام شود البته مرز این آزادی، عقلانیت و انضباط کار است.

۲.۲- ۱- ۶. استقلال پایگاه نمایه‌سازی علوم جهان اسلام

یکی از راهکارهایی که می‌تواند در دسترسی آسان، سریع، دقیق و ساماندهی شده به نتایج پژوهشهای یک منطقه نقش زیادی ایفا کند، راه‌اندازی پایگاه‌های استنادی و نمایه‌سازی است، به همین دلیل، وجود یک پایگاه نمایه‌سازی مستقل، می‌تواند مسیر را برای دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی کشور هموارتر سازد.

مقام معظم رهبری در دیدار خود با رؤسای دانشگاه‌های کشور در سال ۱۳۸۳ نسبت به ایجاد یک پایگاه نمایه‌سازی مجلات و مقالات علمی در جهان اسلام، طرحی کلید زده‌اند؛ ایشان در تبیین ضرورت چنین اقدامی فرموده‌اند:

ما در زمینه کارهای تحقیقاتی و درج مقالات علمی خود در مجلات ISI گاهی دچار مشکلاتی میشویم. البته همان‌طور که ذکر کردند، حجم مقالاتی که از ما چاپ شده، خوب است؛ اما من اطلاع دارم - به خصوص در زمینه علوم انسانی - که بعضی از مجلات ISI اصلاً مقاله محقق ما را چاپ نمیکنند؛ چرا؟ به خاطر این که با مبانی آن‌ها سازگار نیست. بله، ممکن است ما درباره فلسفه، روان‌شناسی، تربیت و دیگر مباحث حرفهایی داشته باشیم؛ پژوهشگر ما تحقیقی کرده و به نقطه‌یی رسیده - همان چیزی که ما می‌خواهیم - و مرزی را باز کرده که با خاستگاه این دانش - که غرب است و با ارزشهای آن هماهنگ است - سازگار نیست؛ لذا مقاله را چاپ نمیکنند! این هم پاسخ ساده لوحی بعضیها که خیال می‌کنند

دنیای لیبرال - دموکراسی به معنای واقعی کلمه باز است و هرکس هرچه می‌خواهد، می‌تواند بگوید؛ نه، آن‌ها حتی پژوهش علمی را هم با میزان کار می‌کنند! این، از جمله چیزهای هشدار دهنده و عبرت‌انگیز است. اگر شما اطلاع ندارید، تحقیق کنید؛ خواهید رسید به آنچه من عرض می‌کنم. ما شنیده بودیم که زمان استالین می‌گفتند حکومت استالین به پژوهشگاه‌های علمی خود می‌گوید من این نتیجه را می‌خواهم دریاورید! علم، آزاد نبود. البته این قضیه را هم امریکاییها و غربیها می‌گفتند. آن وقت‌ها ما یقین می‌کردیم که همین‌طور است، ولی الان بنده شک می‌کنم. از بس می‌بینم حرفهای خلاف می‌زنند، می‌گویم شاید این هم تهمت به استالین بوده! می‌گفتند - راست یا دروغ - اگر یک کاوش علمی، نتیجه‌اش برخلاف اصول دیالکتیک درمی‌آید، استالین این را قبول نمی‌کرد؛ می‌گفت باید طوری تحقیق کنید که به این نتیجه برسند! الان ما در دنیای لیبرال - دموکراسی این را به چشم خودمان داریم می‌بینیم؛ منتها به شکل مدرن و منظم و با نزاکت و اتوکشیده و کراوات بسته‌اش! تحقیق علمی پژوهشگر مسلمانی که در فلان موضوع برخلاف چارچوب‌های داوران ISI حرفی زده، قابل درج در آن مجله نیست! بیایید روی ایجاد یک مرکز ISI اسلامی فکر کنید و در این خصوص با کشورهای اسلامی وارد مذاکره شوید. ما خوشبختانه در بین کشورهای اسلامی، پیشرفته هستیم. البته ایجاد این مرکز اسلامی معنایش این نیست که رابطه خود را با مجلات ISI در دنیا قطع کنیم؛ نه، این مرکز را هم به وجود بیاوریم تا متعلق به خودمان باشد؛ این هم بشود یک مرجع معتبر. از این کارها هرچه بیشتر بکنید، ان شاء الله به پیشرفت کشور بیشتر کمک خواهید کرد (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از رؤسای دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3266>).

پس از طرح این پیشنهاد مهم از سوی رهبر معظم انقلاب، مراکز علمی کشور وارد مذاکره با دانشگاه‌های کشورهای اسلامی شدند و سرانجام موفق شدند در سال ۲۰۰۸ میلادی، به این پیشنهاد، جامه عمل بپوشانند و پایگاه استنادی علوم جهان اسلام را تحت عنوان "Islamic World Science Citation Center" ISC به سرپرستی دانشگاه شیراز

تأسیس نمایندند. اکنون این پایگاه در زمینه ثبت و نمایه‌سازی مجلات کشورهای اسلامی به زبان‌های مختلف و نیز رتبه‌دهی آن‌ها در حال فعالیت است.

به‌طور کلی نباید در این عرصه به نقش پژوهش در عرصه بین‌المللی بی‌اعتنا بود بلکه باید در حوزه تمدن اسلامی، ابعاد بین‌المللی و جهانی را در نظر گرفت و با ابزار علم و پژوهش وارد میدان عمل شد و تمدن نوین اسلامی را با تولید پژوهش‌های راهبردی عرضه کرد بنابراین استقلال پایگاه نمایه‌سازی برای مقالاتی که تولید علم در جهان اسلام را بر عهده دارند، امری اجتناب‌ناپذیر بود؛ زیرا از طرفی محدودیت پایگاه ISI برداشته می‌شود و از طرف دیگر، زمینه برای انتشار تحقیقات جدید پژوهشگران علوم اسلامی در سطح جهان فراهم می‌شود.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های این تحقیق به دست می‌دهد که: پژوهش، یکی از مهم‌ترین پایه‌های تمدن‌سازی است و نیازمند طراحی الگوی عملی در مسیر تحقق تمدن اسلامی می‌باشد و از این رو یکی از هفت مؤلفه مورد تأکید در بیانیه گام دوم انقلاب قرار گرفته است.

از بیانات مقام معظم رهبری، دو اصل عمده برای الگوی پژوهش استخراج می‌شود که عبارتند از: انطباق پژوهش بر نیازهای جاری و آینده کشور و دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی.

راهبردهای عملی در ترسیم نقشه پژوهش بر اساس اصل اول عبارتند از: شناسایی و معرفی نیازها، سیستمی کردن و تشکیل بانک اطلاعاتی، تطبیق نظام امتیازدهی بر اساس نیازها، کارآمد و عملگرا شدن پژوهش.

راهبردهای عملی بر اساس اصل دوم عبارتند از: نوآوری و تولید دانش، پژوهش محور شدن نظام علم و دانش، فزون‌طلبی و رشد شاخص کیفی، استفاده از ظرفیت نخبگان و پیشکسوتان علمی، آزادی در پژوهش، استقلال پایگاه نمایه‌سازی علوم جهان اسلام.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۳ ش: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم.
۲. ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۷۵)، مقدمه، ترجمه محمد پروین گنابادی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. آدمی، ابرقویی (۱۳۸۷)، *درآمدی بر دانشگاه تمدن ساز اسلامی*؛ بایسته‌های نظری، مقدمه: محمد باقر.
۴. جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸)، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، تهران: انتشارات نشر معارف.
۵. جعفری، علامه محمد تقی (۱۳۷۳)، *فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو*، جلد ۶، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی (مقام معظم رهبری)، *بیانات از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷*، قابل دسترسی در www.khamenei.ir (مراجعه در تاریخ ۱/۸/۹۹).
۷. سپهری، محمد (۱۳۸۵)، *تمدن اسلامی در عصر امویان*، تهران: نورالثقلین.
۸. عمید، حسن (۱۳۸۹)، *فرهنگ فارسی عمید*، جلد اول، تهران: انتشارات اشجع.
۹. فرامرز قراملکی، احد (۱۳۸۸)، *روش‌شناسی مطالعات دینی*، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۱۰. قیومی، پور، رضا و همکاران (۱۳۹۷)، *ایران ۲۰*، تهران، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام.
۱۱. لوکاس، هنری (۱۳۸۴)، *تاریخ تمدن*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، چاپ ششم، تهران: سخن.
۱۲. مدیریت حوزه علمیه قم (۱۳۸۳)، *درآمدی بر آزاد اندیشی و نظریه پردازی در علوم دینی*، قم: انتشارات مرکز حوزه علمیه قم.
۱۳. مهدی زاده، حسین (۱۳۸۸)، *راهنمای پژوهش نامه نویسی*، قم، مرکز نشر هاجر، دوم.
۱۴. واسطی، عبدالحمید (۱۳۹۴)، *راهنمای تحقیق*، چاپ سوم، مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
۱۵. ولایتی، علی اکبر (۱۳۸۴)، *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران*، چاپ سوم، تهران: وزارت امور خارجه.
۱۶. ویل دورانت (۱۳۷۲)، *تاریخ تمدن*، ترجمه احمد آرام، چاپ چهارم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

